

QUSHQO'NMAS (*Silybum marianum*) O'SIMLIGINI O'RGANISHGA DOIR

Ilmiy rahbar: Tojiboyev Murodali Umaraliyevich
Xusanova Dilorom Nurmatjon qizi
Komilova Arofatoy Kozimjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti Aniq va tabiiy fanlar fakulteti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada qushqo'nmas (*Silybum marianum*) o'simligining sistematikasi, qayerlarda tarqalganligi, xomashyosini yig'ish va uning sifati, kimyoviy tarkibi, tibbiyotda qo'llanilishi, bu o'simlikdan qanday usullarda foydalanish mumkinligi va foydalanish mumkin bo'lmagan holatlar haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar : *Silybum marianum*, ruderal, Asteraceae, silymarin, vitamin.

Аннотация: В этой статье представлена информация о систематике растения чертополох (*Silybum marianum*), о том, где оно распространено, о сборе сырья и его качестве, о химическом составе, о его применении в медицине, о том, как это растение можно и нельзя использовать.

Ключевые слова : *Silybum marianum*, рудеральные, Сложноцветные, силимарин, витамин.

Annotation: This article provides information about the systematics of the Thistle (*Silybum marianum*) plant, where it is distributed, the collection of its raw materials and its quality, chemical composition, application in medicine, in what methods this plant can be used and cannot be used.

Keywords: *Silybum marianum*, ruderal, Asteraceae, silymarin, vitamin.

Qushqo'nmas (*Silybum marianum*) o'simligi ruderal o'simliklar qatoriga kiradi.

Ruderal o'simliklari deb kuchli antropogen ta'sir doirasida bo'lgan yashash muhitlarida – aholi yashash punktlari va ularning atrofi, avtomobil va temir yo'llar yoqalari, partob yerlar, tashlandiq yerlar, ahlatxonalar, chorva hayvonlari qo'ralarining atroflarida o'sadigan o'simliklarga aytiladi.

si	Sistematika	O'zbekcha nomi	Lotincha nomi	Ruscha nomi
	Bo'lim	Magnoliyatoifa	Magnoliophyta	Магнолиевые, Цветковые, Покрытосеменные
	Sinf	Magnoliyasimonlar	Magnoliopsida	Магнолиевые или Двудольные
	Sinfcha	Qoqio'tkabilar	Asteridae	Астровые — Сложноцветные
	Qabila	Qoqio'tnamolar	Asterales	Астровые - Сложноцветные
	Oila	Qoqio'tdoshlar	Asteraceae	Астровые (Сложноцветные)
	Turkum	Qushqo'nmas	<i>Silybum</i>	Волцел, Кникус

O‘simlik tavsifi: Qushqo‘nmas *Asteraceae* oilasiga kiruvchi bir yoki ikki yillik o‘simlik. Balandligi 30- 60 sm ga yetadi. Poyasi baquvvat, tik turuvchi, kam shoxlangan, chiziq-chizikli, silliq yoki ikkinchi yili hosil bo‘ladigan biroz o‘rgimchaksimon tuklangan. To‘pbargining ildizbo‘g‘zi barglari yirik (uzunligi 80 sm gacha va eni 30 sm gacha) cho‘znichoq-ovalsimon, kuchli burishgan; poya barglari ketma-ket joylashgan, terisimon, oq ko‘ndalang chizikli yaltiroq, chetlari va ostki tomondan tomirlari bo‘ylab sarg‘ish tikanlari bor. Gullari yorqin pushti-binafsha rang yoki qizil rang bo‘lib, yirik yakka sharsimon savatchalarda to‘plangan. O‘rama barglari tikanli. Savatchadagi barcha gullari naysimon shaklda, ikki jinsli. Mevasi oq dog‘li, popukli pistacha, usti burishgan, uzunligi 5 mm. May-avgust oylarida gullaydi.

Mevalari sentyabr-oktyabr oylarida pishadi

O‘sinh joyi va tarqalishi: G‘arbiy va Markaziy Yevropada, Rossiya va Ukrainaning janubiy viloyatlarida, G‘arbiy Sibirda, shuningdek, Amerika va Osiyoda tarqalgan. O‘zbekistonda Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida uchraydi.

Xomashyoni yig‘ish va uning sifati: Dorivor maqsadlarda pishgan quritilgan mevalari, shuningdek, urug‘lari va ildizlari yig‘ib olinadi. Urug‘lari avgust-sentyabr oylarida, savatchalarining o‘rama barglari quriganda yig‘ib olinadi. Yig‘im ishlari erta tongda, gullari gullashidan oldin boshlanadi, quritiladi va xomashyo havo yaxshi aylandigan xonalarda 1 yil davomida saqlanadi. Ildizlari kuzda qazib olinadi, yuviladi, quyoshda yoki 40-500⁰C haroratda quritiladi.

Kimyoviy tarkibi: Asosiy faol moddasi tabiatda kamdan-kam uchraydigan biologik faol modda – silimarindir (2,7%). Silimarin bu uchta izomer – silibin, silidianin va silixristin aralashmasidan tashkil topgan. Bundan tashqari, qushqo‘nmas mevalari tarkibida 30% dan ortiq yog‘lar va 0,1% gacha efir moylari, biogen aminlari (tirammin, gistamin), qatronlar, makroelementlar (kaliy – 9,2 mg/g, kalsiy – 16,6 mg/g, magniy – 4,2 mg/g, temir – 0,08 mg/g), mikroelementlar (bor – 22,4 mkg/g, yod – 0,09 mkg/g, marganets – 0,1 mkg/g, mis – 1,16 mkg/g, selen – 22,9 mkg/g, xrom – 0,15 mkg/g, rux – 0,71 mkg/g va boshqalar), B, A, D, E, F, K guruh vitaminlari va boshqalar bor.

Tibbiyotda qo'llanilishi. Qushqo'nmasdan tayyorlangan preparatlar jigarni zararsizlantirish funksiyasini kuchaytiradi, jigar to'qimalarining tiklanishiga yordam beradi, safro sekretsiyasini oshiradi, yog'larning hazm bo'lishini yaxshilaydi, siydik haydovchi, yallig'lanishga qarshi, jarohatni bitiruvchi, yaraga qarshi, kapillyarlarni mustahkamlovchi va antioksidant xususiyatlarga ega. Qushqo'nmas urug'ining moyi jarohatni bitiruvchi, kuyishga qarshi, gepatoprotektiv xususiyatlarga ega va biologik faolligi jihatidan chakanda moyidan kam emas. Qushqo'nmasning urug'lari o'tkir va surunkali gepatit, jigarning sirrozi va toksik-metabolik shikastlanishlari (alkogol, dori vositalari, kimyoviy, oziq-ovqat), homilador ayollarning toksikozi, xoletsistit, o't pufagining yallig'lanishi va o't toshi kasalliklarini davolashda ishlatiladi. U taloq, qalqonsimon bez, qon, tuz yig'ilganda, venalarning varikoz kengayishi, qonda shakar yuqori miqdorida (qandli diabet), ateroskleroz, shishishlar, istisqo, semirish, radikulit, bo'g'imlarda og'riq, bavoasil, allergik kasalliklarda ishlatiladi. O'simlik urug'ini (urug' po'stini) iste'mol qilish oshqozon-ichak traktining sekretor va harakatlantiruvchi funksiyalarini kuchaytiradi, yog'lar va yog'da eriydigan vitaminlarni to'liq o'zlashtirilishiga yordam beradi, ich qotishni yo'qotadi, oshqozon va yo'g'on ichak shilliq qavatining yallig'lanish jarayonlarini davolaydi. Qushqo'nmasning urug'lari kimyoviy va nur terapiyasida profilaktika vositasi sifatida qo'llaniladi, shuningdek, ortiqcha ichish natijasida vujudga kelgan intoksikatsiyani yo'qotish uchun ishlatiladi. Ildizlarning damlamasi diareya, radikulit va tomir tortishishlarda siydik haydovchi vosita sifatida qabul qilinadi. Qushqo'nmasning barg sharbati ich qotishi, yo'g'on ichak va oshqozon shilliq qavatining yallig'lanishi, bo'g'imlar og'rig'ida ichiladi. Urug'larning qaynatmasi va nastoykasi venalarning varikoz kengayishida ichiladi. Tashqi tomondan urug'lar qaynatmasi va kukuni, shuningdek, qushqo'nmasning yangi barglaridan tayyorlangan bo'tqasi ochiq sinishlar, yaralar, kuyishlar, yiringli jarayonlar, toshmalarni davolashda ishlatiladi. Qushqo'nmas yog'i pes, psoriaz, kallik, husnbuzar, ekzema, giperkeratoz, neyrodermatitni davolashda ishlatiladi. Qushqo'nmas ildizining qaynatmasi chayish shaklida tish og'rig'i, stomatit, gingivit, faringit uchun ishlatiladi. Eksperimental va klinik tadqiqotlar natijasida surunkali xoletsistopatiyalar va gepatitdan keyingi sindromda qushqo'nmas mevalarining tinkturalari va boshqa preparatlarini samarali terapevtik ta'siri tasdiqlangan. Qushqo'nmasning mevalaridan «Silibor» va «Silimar» tabletka shaklida preparatlari tayyorlanadi, bitta qadoqda 20 donadan 0,04 g. Qushqo'nmasdan analog preparatlari ishlab chiqariladi: Bolgariyada (Karsil), Rossiyada (Silibinin) va Germaniyada (Legalon).

Qo'llash usullari: Urug'lari quritilib, maydalanadi (kofemolkada). Kukuni kuniga uch marta ovqatdan yarim soat oldin 1 choy qoshig'dan ichiladi (qoshiqni to'ldirmasdan). Kukunni chaynab, keyin uni suv bilan ichish tavsiya etiladi. Davolash kursi 1 oy. 10 kunlik tanaffusdan so'ng kursni takrorlash mumkin. Zarur holatlarda preparatni bir marta 2-3 oy davomida ichish mumkin. Jigarni tiklash va tozalash uchun profilaktik vosita sifatida, ayniqsa, spirtli ichimliklarni haddan tashqari ko'p iste'mol qilganda bir yoki ikki martalik kursi tavsiya etiladi. 30 gramm maydalangan urug'lar past olovda yarim litr suvda, miqdori ikki baravar kamayguncha qaynatiladi, 10 daqiqaga tindiriladi, ikki yoki uch qavat dokadan o'tkaziladi.

Har soatda bir osh qoshiqdan yoki ovqatdan bir soat keyin kuniga 3 mahal 1 osh qoshiqdan ichiladi. Davolash kursi 1-2 oy. 50 gramm ezilgan qushqo'nmasning urug'lari va 500 ml aroq olinadi. Vaqti-vaqti bilan silkitib, 2 hafta saqlanadi. Kuniga 4-5 marta ovqatdan yarim soat oldin 50-100 ml suvga 20-25 tomchi solib ichiladi.

Ildizlarning qaynatmasi quyidagicha tayyorlanadi: 1 stakan qaynoq suvga 1 osh qoshiq xom ashyo olinadi. Xomashyoni yopiq sirlangan idishda suv hammomida 30 daqiqa davomida qaynatiladi, ikki yoki uch qavat dokadan o'tkaziladi, siqib olingandan so'ng dastlabki hajmigacha qaynatilgan suv qo'shiladi. Ovqatdan oldin kuniga 3 marta 1 osh qoshiqdan ichiladi. Bir choy qoshiq qushqo'nmasning urug'lari (yoki o,,ti) 250 ml qaynoq suvga solinadi, 10-20 daqiqaga damlab qo'yiladi va so'ng suzgidan o'tkaziladi. Ertalab och qoringa ovqatdan yarim soat oldin, tushlikda ovqatdan yarim soat va kechqurun yotishdan oldin issiq holda choy piyolada ichiladi. Choyi quruq kukunga qaraganda yoqimli bo'ladi. Uni asal bilan ichilsa yanada yoqimli (va foydaliroq) bo'ladi. Barglaridan sharbat siqib olinadi. 1 litr sharbatga 50 ml miqdorda 70% li etil spirti solinadi. Sovutilgan holda saqlanadi. Ertalab 1 osh qoshiqdan och qoringa ichiladi. Ichga jigar kasalliklari, oshqozon-ichak trakti, aterosklerozda bir oy davomida ovqatdan yarim soat oldin kuniga 2 marta 1 choy qoshiqdan ichiladi. 0,5 litr har qanday o'simlik moyiga 5 choy qoshiq qushqo'nmasning urug'i qo'shiladi va bu aralashmani suvli hammomda 10 daqiqa davomida qaynatib olinadi, shunda qushqo'nmas urug'ining moyi eritma ichiga o'tadi. Aralashmani elakdan o'tkazib, sovutkichda saqlanadi. Yaralar, kuyishlar, yiringli jarayonlar, teri kasalliklari uchun tashqi tomondan foydalaniladi. Qushqo'nmas bargidan tikanlar kesib tashlanadi, ular bo'tqa shaklida eziladi, yaralar, tiralgan va kesilgan joylarda qo'llaniladi va doka bilan o'rab qo'yiladi. Zarur holatlarda bog'lamni 2- 3 kunda almashtirish kerak.

Qo'llash mumkin bo'lmagan holatlar: nojo'ya ta'sirlari aniqlanmagan. Ammo qushqo'nmas preparatlarini shifokor bilan maslahatlashib qabul qilish kerak. Homiladorlik paytida preparatlarini qabul qilish tavsiya etilmaydi. Davolash paytida achchiq va yog'li ovqatlardan hamda spirtli ichimliklardan voz kechish kerak.

№	Tarkibidagi modda nomi	M iqdori	Dorivorlik vazifasi va ahamiyati
1	Yog'	3 0 % dan ortiq	Moddalar almashinuvida va energetik
2	Efir moyi	0, 1 % gacha	Stressni yengillashtirish, kayfiyatni ko'tarish, uyquni yaxshilash, migrenlardan xalos qilish
3	Kaliy	9, 2 mg/g	Moddalar almashinuvini ta'minlash
4	Kaltsiy	1 6,6 mg/g	Suyakning asosini tashkil etadi
5	Magniy	4, 2 mg/g	Nerv sistemasining normal qo'zg'alishi va muskullar qisqarishida
6	Temir	0, 08 mg/g	Kamqonlikni oldini olishda
7	Bor	2 2,4 mkg/g	Ahamiyati yaxshi o'rganilmagan
8	Yod	0,	Tiroid gormonini ishlab chiqaradi

		09 mkg/g	
9	Marganets	0, 1 mkg/g	BI vitamini o'zlashtirish uchun juda zarur
0	Selen	22,9 mkg/g	Yurak-qon tomir tizimi uchun muhim
1	Mis	1, 16mkg/g	Qon hosil bo'lishida
2	Xrom	0, 15 mkg/g	Shakar almashinuvida, oqsillar va yog'larning metabolizmida insulinning rolini oshirish
3	Rux	0, 71 mkg/g	Urug' hujayralar faolligini orttirib, bepushtlikni davolashda
4	Vitamin		Avitaminoz, gipovitaminozni davolashda

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ushbu maqolada qushqo'nmas o'simligining barcha xususiyatlari bilan tanishib chiqdik. Bu o'simlikni birinchi marotaba I-kursda dala amaliyotiga borganimizda ko'rganman. Imom ota tog'li hududida bu o'simlikning sariq va binafsha rangli turlarini uchratganman. Bu o'simlik xalq tabobatida muhim ahamiyatga ega. Bu o'simlik tarkibida uchraydigan moddalarni dorivorlik vazifasi va ahamiyatiga doir jadval tuzib chiqdim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mustafayev S.M. - Botanika. “O'zbekiston” nashriyoti, Toshkent, 2002.
2. Pratorov O'., Jumayev Q. - Yuksak o'simliklar sistematikasi. Toshkent, 2003.
3. Matkarimova A.A., Mahkamov T.X., Maxmudova M.M., Azizov X.Ya., Vaisova G.B. – Botanika. «Go To Print» nashriyoti, Toshkent, 2020.
4. Pratorov O'., Nabiyeu M.M. – O'zbekiston yuksak o'simliklarining zamonaviy tizimi. “O'qituvchi” nashriyoti, Toshkent, 2007.
5. Pratorov O'., Shamsuvaliyeva L., Sulaymonov E., Axunov A., Ibodov K., Mahmudov V. – Botanika. (Morfologiya, anatomiya, sistematika, geobotanika) . “ Ta'lim nashriyoti ”. Toshkent, 2010.
6. Xoliqov S., Pratorov O'., Fayziyev A. - O'simliklar aniqlagichi . “ O'qituvchi “ nashriyoti, Toshkent, 1995.
7. Matkarimova A.A., Mahkamov T.X., Maxmudova M.M, Azizov X.Ya, Vaisova G.B. – Botanika. «VNESHINVESTPROM» nashriyoti, Toshkent, 2019.
8. Dorivor o'simliklar yetishtirish texnologiyasi va ekologiya. Toshkent. Tafakkur bo'stoni — 2018.
9. Введенский. А. И. Флора Узбекистана. 5- том. Ташкент, 1961.
10. Young, J.A.; Evans, R.A.; Hawkes, R.B. Milk thistle (*Silybum marianum*) seed germination. Weed Sci. 1978

